

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türk Basınında Tifüs Salgını

Epidemic Typhus in Turkish Press During World War II

Meltem ŞAHİN^{a*}, Filiz YILDIZ^b

^a Dr. Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik, Kayseri / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-0337-1678

^b Dr. Öğr. Üyesi, Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik, Adana / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-1206-4314

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 12 Haziran 2020

Kabul tarihi: 7 Eylül 2020

Anahtar Kelimeler:

Gazetecilik,

Basın Tarihi,

Salgın Hastalıklar,

Tifüs Salgını,

İkinci Dünya Savaşı

ÖZ

Basın tarihi çalışmalarında gazeteler incelendiğinde, tarihe tanıklık eden sayfalarda süreç hakkında bilgi edinmenin yanı sıra, metinlerde kullanılan dil ve söylem aracılığıyla da gündelik hayata dair pek çok bilgi ve sosyal sınıflar arasındaki eşitsizlikler de okunabilmektedir. Bu çalışmada, İkinci Dünya Savaşı döneminde tifüs özelinde Türkiye’de süren salgın hastalıkların gazetelerde nasıl sunulduğuna, hastalıkla ilgili enformasyon akışının nasıl sağlandığına ve hangi düşüncelerin yansıtıldığına bakılmıştır. Çalışmanın amacı olağanüstü dönemlerde ve koşullarda basının genel tavrı üzerine okuyucuya fikir sunmaktır. Bu amaçla Cumhuriyet, Akşam, Ulus ve Tan gazetelerinde 1940-1945 yılları arasında yer alan tifüsle ilgili haberler, köşe yazıları, sağlık sütunları ve reklamlar tarihsel betimleyici analiz yöntemi ile incelenmiştir. Dönemin koşulları ile birlikte düşünüldüğünde hastalık hakkında doğru bilgiyi sunma ve salgınla mücadelede hastalığı önleyici ya da yayılımını azaltıcı önlemleri kamuya aktarma sürecinde rol oynayan basının tutumunun ve konuya yaklaşımının incelenmesi önem taşımaktadır. Bu yönüyle çalışmanın, kamu sağlığını tehdit eden bir sorun olarak salgın hastalık dönemlerinde, basının toplumu bilgilendirme rolünü değerlendirmeye ve bu çerçevede basın-toplum ilişkisini anlamaya yardımcı olacağı düşünülmektedir.

ARTICLE INFO

Article History:

Received June 12, 2020

Accepted September 07, 2020

Keywords:

Journalism,

Press History,

Epidemics,

Epidemic Typhus,

World War II

ABSTRACT

By searching the newspapers, the history testifying pages indicate the inequalities among social classes and some information about daily life can be deduced through language and discourse used in the texts. This study examines how the newspapers presented the pandemic diseases, especially for typhus during World War II in Turkey, how the disease related information flow was set and which ideas were revealed. The aim of the study is to reveal how typhus epidemic was presented in the press as an important public health issue during the 1940s. Consequently, typhus-related news, columns and health columns that published in Cumhuriyet, Akşam, Ulus and Tan newspapers between 1940 and 1945 were analyzed by the descriptive analysis method through a qualitative research approach. During the war years, the press operated under martial law conditions and political pressure. Journalism practices were shaped according to the regime’s expectations and the legal limitations. Moreover, the main information source of the newspapers was the data published by Anadolu Agency, which is the official agency of the state. Considering the political, economic and socio-cultural conditions of the period, it is important to examine the press’s attitude, which played a role in the process of presenting the correct information about the disease and transferring measures to prevent the disease or reduce its spread. In this respect, it is assumed that this study will help to evaluate the role of the press in informing society and in this context, understand the press-society relationship in periods of public health-threatening epidemics.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta: meltemsahin@erciyes.edu.tr

EXTENDED ABSTRACT

One of the most important liabilities of the press is to inform and direct the society correctly in times of social crisis and risk. One of these disasters is the epidemic or pandemic time that was seen at various periods throughout the history. As experienced by the whole world during Covid-19 pandemic in 2019-2020, the media can guide the society to fulfill the need to get accurate information, to get an exact transmission of official statements, to understand the correct protection methods from the pandemic and to raise awareness about pandemic through analyzing and applying correct methods. During both Ottoman Empire and Turkish Republic periods, many epidemics emerged and spread primarily during the First and Second World Wars. Through World War II, important developments occurred for controlling and curing epidemic diseases such as malaria, typhus, smallpox and tuberculosis, which were made public to be informed by the press.

The Aim of the Study

During World War II period, as the radio and the press were used as an important information medium; it is thought meaningful that understanding how the press frames the content and presents the news on precautions for preventing spread of the epidemic. The aim of the study is to provide the reader with an idea on the general attitude of the press in extraordinary periods and conditions. Thus, the study evaluates the role of the press for informing society and in this context, helps to understand the press-society connection during pandemic as a public health issue.

The Importance of the Study

This study analyzes how the pandemic in Turkey during World War II, especially for typhus, was presented, how information flow was set and which ideas were revealed in the press. As considered with this period, assessing attitudes and approaches of the press, having a role of presenting correct information about the disease and conveying the precautions to prevent and reduce the epidemic spread is important.

Methodology

This study adopted one of the qualitative research data collection techniques, which is the document review. Descriptive analysis method was applied to analyze the collected data, which obtained from 4 national newspapers: Tan, Cumhuriyet, Akşam and Ulus. The field of the study is the published newspapers in Turkey during World War II: 1940-1945. The selection of these four national newspapers as sample is thought to be adopting the purposeful sampling method. Besides, these newspapers were primarily high circulation newspapers of the period. In terms of the publication policies and ideological attitudes, Tan had a more opposing line than the other three newspapers due to its pro-Soviet publication policy, especially during the War. Cumhuriyet followed a publication policy that was mainly compatible with the government but with sometimes dissident content. Akşam was more colorful newspaper that used to give ideas about the social and cultural climate of the period with its contents about daily life, women's and children's pages. Ulus, as it is known, has a more formal structure in terms of topic selection and language as a newspaper, which was established by an order from Atatürk during the years of National Struggle and operated as a publication organ of the Single Party era. Their differences, albeit at micro level, were effective in determining these newspapers as samples.

Research Findings

During World War II, unhygienic and malnutrition conditions that resulted from poverty caused spread of epidemics. It is comprehended that the newspapers at hand tried to inform the public about epidemic such as typhus. Between 1940 and 1943 when the spread of typhus, the subject's content was amplified. There were informative messages in health columns on healthy life and diet, protection from diseases, diagnosis and treatment about various sicknesses. It can be said that such medical information is structured in a clear and plausible language for public to understand. Also, the war caused some problems such as scarcity of papers which caused a reduction of the consistency of health columns. As well as press and radio, the government prepared brochures and posters, even a film in 1943.

Result

The individuals can perceive and understand the developments in both their own nations and the outer world via media especially in the digital age. As in Covid-19, which has spread all over the world, the pandemic has led to the beginning of a new frightening and unpredictable era. In this sense, it is obvious how important that media's role of spreading public health information, which is responsible for getting the right news on time and getting the society informed correctly, becomes more vital especially in situations such as infectious diseases and epidemics.

During the period of epidemic diseases that cause anxiety and fear in the society, the media should convey the symptoms of the disease, the methods of disease prevention and the data, legal regulations and practices that announced by the official authorities. It should also act as a mediator in communicating the problems, demands and expectations of the citizens to the component institutions; moreover, follow the solution of the problems.

It is figured out that the opinion, complaints and demands of ordinary people, who are subject of the public health threaten were kept out of the studied typhus epidemic related newspapers' articles. As an end result, it is obvious that the limited communication channels and the insufficient journalism practices in 1940s made the comprehension of journalism mainly based on the official discourse and away from public through inform them with the correct information.

Giriş

Geçmişteki toplumsal koşullara ve gündelik hayat pratiklerine ışık tutan gazeteler, ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel alanda kamuoyunun oluşmasında önemli görevler üstlenir. Bireylerin fiziksel olarak erişemeyecekleri; dünya, toplum, evren hakkındaki bilgiye erişmelerini kolaylaştıran gazeteler, tarih boyunca bu anlamda pek çok misyon üstlenmiştir. Basının önemli görevleri arasında, toplumsal kriz ve risk dönemlerinde toplumu bilgilendirmesi ve doğru yönlendirmesi gelmektedir. Bu dönemlerden biri de tarihte çeşitli zamanlarda görülen ve toplumun genelini ilgilendiren salgın (pandemi) dönemleridir. 2019-2020 döneminde yaşanan Covid-19 pandemi sürecinde tüm toplumların öğrendiği gibi, salgınla mücadelede; doğru bilgi edinme ihtiyacı, resmi açıklamaların doğru aktarımı, salgından doğru korunma yöntemleri gibi birçok konuyu anlama, analiz edebilme ve doğru yöntemleri uygulamada medya içerikleri yol gösterici olabilmektedir. Bu nedenle, basının, en doğru ve bilimsel bilgiyi, en hızlı ve insanların anlayacağı bir dil ile aktarmasının önemi büyüktür.

Tarih boyunca, insanlığı etkileyen önemli salgın dönemleri yaşanmıştır. Ticari ilişkiler, savaşlar ve göçler sonucu salgın hastalıklar farklı coğrafyalara yayılmış ve toplumların kolektif belleğinde derin izler bırakmıştır (Yılmaz, 2017:27). Pandemi olarak tanımlanan büyük bulaşıcı hastalıklar arasında veba önemli bir yer tutmaktadır. İlk bilinen veba salgını Antonius Vebası olarak adlandırılan ve M.S. 165 -180 yıllarında Roma İmparatorluğu topraklarına seferden dönen askerlerin getirdiği, günde 2 bin kişinin ölümüne neden olan hastalıktır. Onu, M.S 541-542 yıllarında Jüstinyen Vebası, 14. yüzyılda Avrasya ve Afrika'da 70 - 200 milyon insanın ölümüne yol açan ve kara ölüm olarak bilinen, hıyarcıklı veba izlemiştir. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca da büyük veba salgınları yaşanmıştır. 1855-1859 yılları arasında ise üçüncü veba diye bilinen salgın, bugün olduğu gibi Çin'den başlayarak dünyaya yayılmıştır. Dünya tarihinde veba salgınlarının dışında; çiçek, kolera ve grip salgınları da yıkıcı sonuçlar doğurmuştur. Bu kapsamda, 735-737 yılları arasında yaşanan Japon Çiçek Hastalığı salgını ve 1520 yılında yeniden baş gösteren Çiçek Hastalığı Salgını, 1817-1923 yılları arasında Osmanlı toplumunu da etkileyen Kolera 6 Salgını, 1800'lerin sonunda görülen Sarı Humma sayılabilir. Farklı isimlerle anılan grip salgınları arasında ise 1889-1890 yıllarında ortaya çıkan Rus Gribi, bilinen ilk grip salgını olarak literatürde yer almaktadır. 20. yüzyılda ise Rus Gribi, Asya Gribi, Hong Kong Gribi bilinen büyük grip salgınlarıdır. 21. Yüzyılda tanık olduğumuz viral salgınlar Sars (2002-2003), Domuz Gribi (2009-2010), Mers (2012), Ebola (2014-2016) şeklinde sıralanabilir. Bugün ise dünya, önceki yıl Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkıp küresel düzeyde yaygınlaşan COVID -19 salgını ile mücadele etmektedir (LePan, 2020).

Salgın hastalıkların bazıları Anadolu topraklarında da ortaya çıkmış ve ölümlere neden olmuştur. Bunlar arasında Kolera (1831), Veba (1841-1849-1869), Cüzzam (1400), 19. yüzyılda sıtma, verem, tifo, veba, çiçek, frengi sayılabilir (Yağcıoğlu, 2019). Bu hastalıkların, özellikle savaş koşullarında daha hızlı yayıldığı bilinmektedir. Hem Osmanlı döneminde hem de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından Anadolu'da bazen sadece bölgesel bazen de küresel salgınların etkisi görülmüştür. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları dönemlerinde birçok salgın hastalık ortaya çıkmış ve ülke geneline yayılmıştır. İkinci Dünya Savaşı döneminde, sıtma, tifüs, çiçek ve verem gibi salgın hastalıkların kontrolü ve tedavisinde önemli gelişmeler yaşanmış ve tüm bunlar basın aracılığıyla halka aktarılmıştır. Habercilik pratikleri açısından belirleyici aşama olan editoryal süreçte haber metninde yapılan seçme/eleme işlemleri metne yeni anlamlar yüklemekte ve böylece yeniden yapılandırılan metinler kitlelere ulaşmaktadır. Bu nedenle salgın ile ilgili haber metninin ve diğer içeriklerin incelenmesinin, topluma aktarılan enformasyonun yapısını analiz etme ve enformasyonun gerçeklikle olan ilişkisini anlama bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

Literatürde salgın hastalıkları konu edinen, farklı disiplinlerden çok sayıda çalışma mevcuttur. Türkiye’de Osmanlı Devleti ve/veya erken Cumhuriyet döneminde etkili olan kolera, veba, çiçek, sıtma gibi bulaşıcı hastalıklar toplumsal etkileri, sonuçları, salgınla mücadelede alınan önlemler, uygulanan sağlık politikaları ve sağlık iletişimi gibi yönlerden çokça çalışılmıştır (Yılmaz, 2017; Sezgin, 2015; Özkaya, 2016; Yıldız, 2014; Menekşe, 2020; Ayar & Kılıç, 2017). Salgın hastalıklar içerisinde tifüsü konu edinen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde tifüsü ve tifüsle mücadele yöntemlerini inceleyen araştırmalar (Bakar, 2014; Özer, 2015; Utkugün, 2018) önemli veriler sunmaktadır. Bakar (2014), savaş döneminde İstanbul özelinde tifüs salgını sürecini, İstanbul Belediyesi’nin aldığı önlemlerle birlikte aşı çalışmaları, önlemlere dair getirilen eleştiriler ve halka tavsiyeler çerçevesinde aktarmıştır. Özer (2015) ise tedbirler ve mücadelede aşının rolü konularında bilgiler sunmuştur. Utkugün (2018) de, mücadelede hamamlar ve sabun, halka açık alanların temizlenmesi ve tifüsle mücadele sürecinde yaşanan sorunlardan bahsetmiştir. Tüm çalışmaların ortak özelliği ise dönemin gazetelerinden derlenen bilgilerden yararlanmış olmalarıdır.

Çalışmanın Tasarımı

Bu çalışma İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de yaşanan tifüs salgınının basın içeriklerine yansıma biçimini, bu içeriklerin resmi söylemle ilişkisini *Cumhuriyet*, *Akşam*, *Ulus* ve *Tan* olmak üzere 4 ulusal gazete bağlamında ve nitel araştırma tasarımı ile incelemektedir. Çalışmanın tasarımı şu şekildedir:

Amaç

Bu çalışma tifüs salgınının basındaki yansımalarına ve salgın hastalık döneminde üretilen enformasyonun niteliğine odaklanması yönüyle öncüllerinden ayrılmaktadır. Çalışmanın amacı, 1940’lı yıllarda önemli bir halk sağlığı sorunu olarak tifüs salgınının basında nasıl sunulduğunu ortaya koymaktır. Salgın hastalıklar gibi toplum sağlığı açısından risk oluşturan dönemlerde basın, halkın bilgilendirmesinde önemli bir işleve sahiptir. Ancak basının nitelikli ve çeşitli enformasyon üretebilmesi, siyasal iktidarın basın üzerindeki güç ve kontrol ilişkileri, basından beklentileri, haberleşme teknolojilerinin sunduğu olanaklar ve basının içinde bulunduğu ekonomik koşullarla bağlantılıdır. Çalışmada incelenen dönem açısından bakıldığında basın, sıkıyönetim koşullarında faaliyet göstermektedir. Bu dönemde basın üzerindeki siyasal baskı ve denetim daha da artmıştır. Gazetecilik pratikleri, iktidarın beklentileri ve bir takım yasal sınırlamalar doğrultusunda şekillenmektedir. Ayrıca gazetelerin temel enformasyon kaynağını devletin resmi haber organı olan Anadolu Ajansı’nın geçtiği veriler oluşturmaktadır (Öztürk, 1994:142; Koloğlu, 2006:118; Topuz, 2003: 169; Yavuz, 2016: 6; Öğüt Yıldırım, 2017: 12).

İletişim araçlarından yalnızca radyonun ve yazılı basının bilgi edinme kaynağı olarak önemli görevler üstlendiği bu dönemde, salgınla mücadelede yapılan çalışmaların, hastalığı önleyici ya da hastalığın yayılımını azaltıcı önlemlerin basın tarafından, dönemin koşulları içinde nasıl sunulduğunun anlaşılmasının, günümüze de ışık tutması bakımından anlamlı olduğu düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Gazetelerde yer alan haberler resmi söylemi üretmekte midir?
- Tek parti döneminde gazetelerde muhalif söylemlere yer verilmiş midir?
- Gazetelerde tifüs salgınıyla ilgili içeriklerin bağlamı nedir?

Yöntem

Nitel araştırma yaklaşımının benimsendiği bu çalışmada nitel araştırmaların veri toplama tekniklerinden biri olan belge incelemesine başvurulmuştur. 1940-1945 yılları arasında yayımlanan *Tan*, *Cumhuriyet*, *Akşam* ve *Ulus* olmak üzere 4 ulusal gazeteden elde edilen araştırma konusuyla ilgili verilerin analizinde, betimleyici analiz yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda başvurulan betimleyici analizde, elde edilen veriler başlıklar altında tasniflenmekte, özetlenmekte ve yorumlanmaktadır. Bulgular arasında neden-sonuç ilişkileri kurulmakta ve gerekli görüldüğünde olguların karşılaştırılması yapılmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2008: 224). Tarihsel çalışmalarda gazete ve dergiler; araştırılan kişi, konu ve olaylar hakkında önemli verilere ulaşmayı sağlayan, araştırılan dönemin koşullarını siyasal, ekonomik ve toplumsal açıdan yansıtan belgelerdir. Bu çalışmada da gazetelerden elde edilen veriler, incelenen dönemin habercilik/gazetecilik anlayışını kavramak, kamuoyunu yakından ilgilendiren bir konu olarak salgın bir hastalığın gazeteler aracılığıyla nasıl aktarıldığını ve basının kamu sağlığı enformasyonu üretme işlevini ortaya koyabilmek açısından önem taşımaktadır.

Örneklemin Belirlenmesi

Çalışmanın evrenini; İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de yayımlanan gazeteler oluşturmaktadır. Örneklem seçiminde amaçlı örneklem yöntemi benimsenerek, evreni temsil ettiği düşünülen dört ulusal gazete belirlenmiştir. *Tan*, *Cumhuriyet*, *Ulus* ve *Akşam* gazetelerinin örneklem olarak seçilme nedeni, öncelikle bu gazetelerin dönemin yüksek tirajlı gazeteler olmasıdır. Yayın politikaları ve ideolojik duruşları açısından bakıldığında ise *Tan* gazetesi diğer üç gazeteye nazaran özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında izlediği Sovyet yanlısı yayın politikası nedeniyle daha muhalif bir çizgide yer almaktadır. İktidarla uyumlu bir yayın politikası izleyen *Cumhuriyet* ise zaman zaman muhalif içeriklerin yer aldığı bir gazetedir. *Akşam*, gündelik hayata dair içerikleri, kadın ve çocuk sayfalarıyla dönemin toplumsal ve kültürel iklimi hakkında fikir veren daha renkli bir gazetedir. *Ulus* ise bilindiği gibi Milli Mücadele yıllarında Atatürk’ün emriyle kurulmuş ve Tek Partinin yayın organı niteliğinde faaliyet gösteren bir gazete olarak konu seçimi ve dili açısından daha resmi bir yapıdadır. Mikro düzeyde de olsa farklılıklara sahip oluşları bu gazetelerin örneklem olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. Çalışma kapsamında, bu gazetelerin 1940-1945 yılları arasında yer verdikleri tifüs salgınıyla ilgili, haberler, köşe yazıları, sağlık sütunları ve reklamlar betimsel yöntemle analiz edilmiştir.

Cumhuriyet, *Akşam* ve *Ulus* gazetelerine İstanbul Üniversitesi’nin ‘Gazeteden Tarihe Bakış Projesi’ kapsamında dijital olarak örnekleme erişime açtığı <http://nek.isTanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/> adresinden ulaşılmış, *Tan* gazetesi ise Milli Kütüphane koleksiyonundan elde edilmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Çalışmanın kuramsal bölümünde, dönemin sosyo-ekonomik koşulları ile bu kapsamda yaşanan temizlik ve hijyen sorunu aktarılmış ardından tifüs salgını sürecinde izlenen sağlık politikaları bu yıllarda görülen sıtma, uyuz, tifo, çiçek vb. salgın hastalıklara da değinilerek sunulmuştur. Ayrıca incelenen gazete içeriklerinin daha anlaşılır olabilmesi için, 1940’lı yılların Türkiye’inde basın yayın hayatı ve basın iktidar ilişkileri irdelenmiştir. Bu kapsamda gazetenin en önemli çıktılarında biri olan haber kavramı, haberin ideolojik niteliği ve seçkinci üretim pratiklerine değinilmiştir. Nitekim Tek Parti dönemi basını, gazetecilik pratikleri ve anlayışı açısından resmi söyleme yaslanan, iktidarın kendisine biçtiği rol ve sorumlulukları yerine getiren bir görünüm sergilemektedir.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye: Yoksulluk ve Hijyen Sorunu

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'yı işgaliyle resmen başlayan İkinci Dünya Savaşı, 8 Mayıs 1945'te Avrupa'da resmen sona ermiştir. Bu dönemde Türkiye'yi iki hükümet yönetmiştir. Refik Saydam (3 Nisan 1939 - 9 Temmuz 1942) ve Şükrü Saraçoğlu (9 Temmuz 1942 - 7 Ağustos 1946) hükümetlerinin temel amacı ülkeyi işgale uğratmamak ve savaşa girmemek olmuş, bu anlamda hem politik olarak hem de ekonomik olarak büyük uğraşlar verilmiştir (Oran, 2003: 387). Çatışma dışında kalmak için dış politikada çeşitli manevralar yapmak zorunda kalan Türkiye, içeride de ekonomiyi düzenlemek adına çeşitli kararlar almıştır (Bkz. Baskın Oran, 2003: 387; Kemal Karpat, 2011: 67; Eric J. Zürcher, 2010: 299). Savaş karşısında bir önlem olarak ordu asker sayısının arttırılması, savaş yüzünden dışa bağımlı olunan ürünlerin ülkeye gelememesi sonucu arz-talep dengesinin bozulması gibi nedenler ekonomik olarak büyük yük getirmiştir. Vergilerin yükseltilmesi, Merkez Bankası'nın para basması dolayısıyla yükselen enflasyon, savaşın Türkiye'de başka biçimde etkilerine neden olmuştur (Zürcher, 2010: 293). Kısıtlı imkanlarla gelen ithal ve iç pazar ürünlerinin büyük bir kısmının ordu için kullanılmak amacıyla devlet tarafından alınması ve stoklanması, halkta da benzer bir stokçuluğu doğurması, fiyatların aşırı artmasıyla sonuçlanmıştır. Karaborsaya düşen malların fiyatları daha da artınca hükümet önlem almaya çalışmış ancak karaborsanın önüne geçememiştir. Özellikle asker ve memur kesiminin savaş enflasyonu karşısında ezilmemesi için yoğun çaba sarf edilmiş ancak enflasyon nedeniyle %55 dolaylarında reel ücretleri düşen işçi sınıfının hayatında olumsuz yönde büyük değişimlere neden olmuştur (Boratav, 2005: 89-90). Yoksulluk ve kıtlık belli sınıfların üzerinde ağırlığını büyük ölçüde hissettirmiştir. Böyle bir ortamda fakirlik artmış, mal kıtlığı ve parasızlık, insanların iyi ve sağlıklı gıdaya ulaşmasını engellemiştir. Kırtasiye, inşaat malzemeleri, kömür, manifatura, pirinç, mangal kömürü, gaz, ilaçlar ve tıbbi malzemeler üzerinde yapılan ihtikâr¹ devlet tarafından kontrol edilememiştir (Metinsoy, 2007: 86-87).

Ekmek, buğday, şeker gibi temel gıda maddelerinin yanı sıra sabunda bile kıtlık yaşanması, toplumsal sağlığın ve toplumsal hijyenin bozulmasına neden olmuştur. Böylece halk arasında, tifüs, tifo, verem, sıtma, hatta kalp ve sindirim sistemi hastalıkları yaygınlaşmıştır (Metinsoy, 2007: 513). Temizlik, beslenme, barınma sorunları hastalıklarla birleşince bulaşıcı hastalıkların yayılması daha kolay olmuştur. Savaşın neden olduğu ekonomik sorunlar ve temel gıda maddelerinin temininde yaşanan güçlükler, hükümeti çeşitli tedbirler almaya yöneltmiştir. 18 Ocak 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu, olağanüstü koşullarda toplumsal ve ekonomik alanları düzenlemek ve denetlemek amacıyla çıkarılmıştır. Kanunun 31. Maddesi'nde "*Hükümet, dahilde lüzum gördüğü maddelerin azamî fiatlarını (fiyatlarını), cinslerini, nevilerini ve vasıflarını tesbit (tespit) eder.*" ifadeleriyle hükümetin malların üstünde fiyat, kalite ve tür belirleyebileceği bildirilmiş, 32. Madde'de ise eşya fiyatlarının haklı nedenler olmadıkça yükseltilmesi, stoklanması ve mallar üzerinde spekülasyonlar yapılması yasaklanmıştır (Milli Korunma Kanunu, 1940).

Karaborsacılık, ihtikârcılık ve tüccarlıkla bu dönemde bir kesim zengin olurken, büyük bir toplumsal kesim ise daha da yoksullaşmıştır. Kömürden, sabuna kadar birçok üründe elde edilen haksız kazanç, yoksul kesimin yaşam koşullarını zorlaştırmıştır. Devletin müdahalelerine rağmen sınıflar arası farkın açıldığı bu dönemde beslenme, barınma ve sağlıkta oluşan sosyal eşitsizlik önemli ölçüde dikkat çekmiştir.

Savaş yıllarının en önemli sorunlarından biri de toplumsal hijyenin ve sağlığın bozulmasıdır. Bunun sonucu olarak tifüs, tifo, sıtma, veba, verem gibi bulaşıcı hastalıkların

¹ İhtikâr: vurgun.

görülme sıklığı sağlıkta yetersiz altyapı ve teşkilatlanma ile birleşince birçok hastalık ölümle sonuçlanmıştır (Öztekin, 2013: 284). Yoksulluğun eşlik ettiği hijyen sorunu da bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi zorlaştırmıştır. Yoksul halkın yaşadığı semtlerde ve bekar amelelerin barındıkları mekanlarda² hijyen sorunu yüzünden tifüs mikrobunu taşıyan bitlerin çoğalmıştır. Sabunun ülkede kıt ve pahalı olması da hastalığın yayılımını artırmıştır. Böylece devlet dar gelirlilere ucuz sabun temini, halkın belli zamanlarda hamamda yıkatılması (Büyük Şehirlerde Temizlik Mücadelesi Daha Genişletiliyor, *Tan*, 2 Haziran 1943; Dar Gelirlilerle Fakir Halka Ucuz Sabun Tevzi Düşünüyor, *Tan*, 5 Haziran 1943) gibi uygulamalara başvurmak durumunda kalmıştır. Ayrıca *Tan* gazetesi de 7 Haziran 1943'te başlattığı 'Tifüse karşı yoksullara parasız sabun vermeliyiz' başlıklı kampanya ile tüccarlardan ve zengin olanlardan gelecek maddi destek ile yoksullara sabun teminine katkıda bulunmaya çalışmıştır (*Tan*, 7 Haziran 1943).

Savaş Yıllarının Bulaşıcı Hastalıkları

Savaş yıllarının başlıca bulaşıcı hastalıkları arasında insan biti aracılığıyla bulaşan tifüs yer almaktadır. Vücutta yarattığı kırmızı lekeler nedeniyle lekeli humma olarak bilinen tifüs savaş dönemlerinde, kalabalık olan askeri birliklerde görülmesi nedeniyle harp humması olarak da anılmıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında asker kıtalarında salgın yapan tifüs virüsü Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde görülmüştür. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ise belli dönemlerde, özellikle İstanbul'da salgın halini almıştır (Özer, 2015: 172). Haziran 1943'te Lekeli Humma Komisyonu'nun hazırladığı rapora göre; Ocak-Şubat aylarında önceki yıllara göre daha yüksek bir artış gösteren tifüs, Nisan-Mayıs aylarında birden bire artmıştır. Yine rapora göre halkın büyük kısmının bitli oluşu mücadelenin başarısını güçleştirmiştir (BCA, 30.10.0.0/ 15.84.32./ 18.06.1943) denilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ordudaki asker sayısının artması, hijyenik olmayan koşullarda topluca barınma zorunluluğu hastalığın yayılımını hızlandırmıştır. Ancak hastalığın yayılımı askeri birlikler ile sınırlı kalmamış İstanbul'da temiz olmayan oteller ile daha çok Anadolu'dan gelen bekâr amelelerin yaşadıkları mekanlar da tifüs mikrobunun çoğalmasına zemin hazırlamıştır. Zira tifüs mikrobi, kirli ve hijyenik olmayan ortamlarda çoğalan bitlerle taşınmaktadır. 1940 yılının başlarında sağlıksız ve pis ortamlarda yaşayan, yıkanmayan kişilerin bitlenmesi, hastalığı alevlendirirken sıhhat müdürlükleri ve belediyeler, 'bitlilerin' peşine düşmüştür. Ayrıca toplu ulaşım araçları, oteller, sinemalar dezenfekte edilmiş, hamamlardan vatandaşın ücretsiz yararlanması sağlanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında en çok can kaybına neden olan bulaşıcı hastalıklardan biri de sıtmadır. Sıtma, Cumhuriyetin ilk yıllarında sosyo-politik olarak çerçevelendirilmesi nedeniyle "modern, aydın, şehirli" ve "geleneksel, ilkel, kırsal" arasındaki karşıtlığı da anlatmaktadır. Hastalığın kontrol edilmesi ülkenin hedefi olan medeniyet ideallerine ulaşmak bakımından da gerekli görüldüğü için modernleşme sürecinde sıtma ile mücadeleye önem verilmiştir (Sezgin, 2015: 37). Bu mücadelede çeltik kanunu önemli bir adım olmuştur. Çeltik tarlalarında çalışan işçilerin sıtmadan korunması için kurulan komisyonlarla üretim aşamaları kontrol altına alınmaya çalışılmıştır (Tuğluoğlu, 2008:

² Cumhuriyet İstanbul'unda yoksul vatandaşların zorlu yaşam koşulları hakkında yaşadıkları mekanlar ipucu vermektedir. Kaynar, *Projesiz Modernleşme* adlı çalışmasında düşük gelirli ailelerin, memleketinden İstanbul'a para kazanmak için gelen bekar erkeklerin ve yoksul dul kadınların genellikle tek odalı pansiyonlarda, hanlarda ya da yıkık dökük eski konakların odalarını kiralayarak barındıklarını yazmaktadır. Yoksul halkın her türlü kapalı mekanı, ev olarak görmek durumunda kaldıkları gündür. Medrese odaları, camiler, hamamlar, sur kovukları ve çatı araları da çaresiz insanların kimi kez yalnız kimi kez de aile olarak barınmak durumunda kaldıkları mekanlar olmuştur (Kaynar, 2012: 112-131).

357). Sıtmanın tedavisinde kullanılan kinin ihtiyacı artınca İngiltere'den beş ton kinin getirilmiştir (BCA, 030 10, 177 223 17).

Türkiye'de erken Cumhuriyet yıllarında yaygın görülen bir hastalık olan çiçek hastalığı da çok sayıda kişinin ölümüne yol açmıştır. 1926'da Suriye'de ortaya çıkan çiçek salgını, hududa yakın bazı köylere de bulaşınca 1929-1931 yılları arasında güney illerde bir buçuk milyon kişiye aşı uygulaması yapılmıştır. Daha geniş bir çiçek salgını 1942-1944 yıllarında yaşanmıştır. Salgın, Suriye ve Irak'tan gelerek, Mardin Midyat ilçesinde bulaşmaya başlamış ve harp koşullarının da etkisiyle bütün yurda yayılmıştır. Durumun ciddiyeti göz önüne alınmış ve çok geniş bir mücadeleyle genel aşı uygulamasına girilmiştir (Gürsel, 1998: 66).

1940'lı Yıllarda Türkiye'de Basın

Liberal paradigma çerçevesinde dördüncü güç olarak tanımlanan basına, ülke içinde ve dış dünyada olup bitenleri, siyasal iktidarın ve resmi otoritelerin karar ve uygulamalarını, bireylerin bizzat tanıklık etmesinin mümkün olmadığı olayları aktarma, kamuoyu oluşturma gibi rol ve sorumluluklar yüklenmektedir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlarda basının tıpkı bir okul gibi halkın eğitilmesi işlevini de gerçekleştirmesi beklenmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından yeni rejimin tesisi, modern değerlerin dolaşıma sokulması ve bu değerlerin halka benimsetilmesinde basın, iktidarın beklentileri doğrultusunda önemli görevler üstlenmiştir. Bu kapsamda basın, devletin varlığının süreklilik kazanmasını sağlayacak yönde mesajların iletilmesinde, reformlar ve devrimler hakkında halkın bilgilendirilmesinde, gündelik hayatta ve yaşam tarzlarında yaşanan değişimin toplumun geniş kesimlerine aktarılmasında etkin biçimde kullanılmaya çalışılmış ve devlet erkinin güç alanı içerisindeki yerini almıştır (Güngör, 2010: 10).

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren muhalif kesimlerce başta Atatürk olmak üzere kurucu kadroya yöneltilen eleştiriler, hilafetin kaldırılması sürecinde ve sonrasında bazı gazetecilerin eleştirel tutumu, Şeyh Sait isyanı ve bu isyanın doğu illerindeki yansımaları üzerine çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin kurulması şeklinde sıralanabilecek bir dizi olay basın ile iktidar arasında iplerin gerilmesine ve bazı gazetecilerin İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak cezalandırılmasına yol açmıştır. Dönemin basınla ilgili yasal mevzuatı açısından bakıldığında ise 1931 tarihli Matbuat Kanunu yeni rejimin basın alanındaki ilk yasal düzenlemesidir. Basına yönelik önemli sınırlamalar ve yaptırımlar içeren kanunun özellikle 50. Maddesi keyfi uygulamalara kapı aralayan niteliktedir. Zira bu kapsamda 'memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlar' nedeniyle bakanlar kuruluna gazete kapatma yetkisi verilmiştir (Fırat, 2010:82; Güngör, 2010:110). Sonraki yıllarda kanunda yapılan bazı değişiklikler de basın üzerindeki kontrolü arttıran niteliktedir. Bu düzenlemeler arasında 1938 yılında siyasi gazete ve dergi çıkarmak için ruhsatname alma şartı ile teminat yatırma zorunluluğunun getirilmiş olması önemli bir sınırlama olmuştur. Aynı yıl kurulan Basın Birliği de gazetecileri kayıt altına alan ve gazetecilik faaliyetini izne bağlayan bir denetim mekanizması olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından, hükümetin dış politikada izlediği yolu ve gelişmeleri basına aktarmakla Dışişleri Bakanlığı İstihbarat Şube Müdürü görevlendirilmiş ve savaş yılları boyunca kısa ve sınırlı biçimde basına enformasyon aktarılmıştır (Öztürk, 1994: 141).

1940'lı yıllara gelindiğinde de basın kuruluşları yasal düzenlemeler ve tek parti iktidarının uygulamaları çerçevesinde çeşitli sınırlamalarla, baskı ve denetim biçimlerine maruz kalmıştır. Koloğlu (2006:118) bu dönemde basının Matbuat Umum Müdürlüğü ve bu kurumu yönlendiren üst makamların emrinde çalıştığını söylemektedir. Özetle İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de basın yayın hayatı, Matbuat Umum Müdürlüğü'nden gelen telefonlarla gazetelerin kapatıldığı, kağıt sıkıntısı nedeniyle gazetelerin sayfa sayılarının ve tirajlarının

düştüğü, basının iktidarın beklentileri doğrultusunda faaliyetlerini sürdürdüğü bir yapı içerisinde.

Mevcut yapısal koşulların gazetecilik faaliyetlerine ve basının asli görevi olan haber üretimine nasıl yansıdığı ise öncelikle haber kavramı ve habercilik pratikleri çerçevesinde düşünmeyi gerektirmektedir. Öncelikle siyasal iktidarın denetimi ve güdümünde bir basın haber içeriklerinin resmi söyleme dayalı olarak yapılandırılacağını öngörmek zor değildir. Bu yıllarda basın, seçkin merkezli habercilik pratikleri sıradan insanın yaşamını ve deneyimlerini dışarıda bırakmaktadır. Kaynar'ın (2012: 15) ifadesiyle, "*Sokaktaki insan gazete sütunlarına intihar, cinayet, trafik kazaları kısacası gündelik hayatın sıradanlığını bozduğu, gazeteci diliyle 'haber değeri' taşıdığı oranda girebilir*".

Haberin üretim süreci ve haber anlatısının ideoloji ile olan bağı kültürel çalışmalar perspektifinden çokça tartışılan bir konudur. Eleştirel paradigma çerçevesinde inşacı yaklaşım, haberi gerçeğin bilgisini üreten ve olduğu gibi yansıtan bir ürün değil, egemen ideolojinin yeniden üretildiği bir anlatı olarak kavramaktadır. Haber üretim pratikleri içerisinde, eşik bekçiliği olarak adlandırılan haberin seçme/eleme süreci ile haber anlatısının, haber kuruluşunun yayın politikası doğrultusunda çerçevelenmesi ve yayımlanması ideolojiktir. Tarafsızlığın sadece bir izlenim olduğunu belirten Parenti (2008: 31), kapitalist demokrasilerde haber kuruluşlarının içeriklerinin egemen sınıfın ideolojisini yansıttığını söylemektedir. Eagleton (2011: 23)'un, ideolojiyi toplumsal yaşamdaki fikir, inanç ve değerleri üreten maddi bir süreç olarak değerlendirirken, kavramın iktidar meselesiyle olan ilişkisini vurgulaması önemlidir. İktidar, kendi inanç ve değerlerini toplumsal alanda güçlendirmek üzere bazı araçları kullanmaktadır. Althusser'in (2006), Devletin İdeolojik Aygıtları şeklinde kavramsallaştırdığı bu aracı yapılardan biri de medyadır. Bu çerçevede haber, egemen bakış açılarının, inançların, kültürel değerlerin yeniden kurularak toplumsal alanda dolaşımına sokulduğu bir anlatıdır.

Diğer yandan haberin önemli bir yapısal özelliği de birincil kaynaklar olarak adlandırılan haber aktörlerinin görüşleri ve söylemleri doğrultusunda üretiliyor olmasıdır. Toplumsal konuların/olayların haberleştirilmesinde siyasetçiler, bürokratlar, akademisyenler ve alanında uzman kişilerin görüşlerine/açıklamalarına başvurmak gazetecilik pratikleri açısından çok eski bir gelenek olduğu gibi aynı zamanda haberin nesnelliği iddiasına da zemin hazırlamaktadır. Oysa seçkin merkezli habercilik anlayışı, haberin aslında ideolojik bir anlatı olduğunu göstermektedir. Haber, Hall ve arkadaşlarının (1978: 57-60) 'birincil tanımlayıcılar' şeklinde ifade ettiği saygın kaynakların ve uzmanların söylemlerinin yeniden üretilerek toplumsal alanda yaygınlaştırılmasına ve bu çerçevede algı, kanaat ve değerlerin oluşmasına aracılık etmektedir (1978: 57-60).

Rigel (2000: 187-191) de haber anlatısının oluşumunu sağlayan aktörleri söylem seçkinleri ve söylem düşkünüleri şeklinde adlandırmaktadır. Rigel'e göre söylem seçkinleri, haber söylemi dolayısıyla toplumsal güç/iktidar ilişkilerinin sürmesini sağlayan sembolik seçkinlerdir. Söylem düşkünüleri ifadesi, haber aracılığıyla sesini duyurma olanağından yoksun çoğunluğu işaret etmektedir. Haberın tematik yapısını oluşturan sembolik seçkinler, haber kaynağı olarak sıklıkla medyada yer alan askeri, ekonomik ve siyasal seçkinlerin toplumsal iktidarın kurulmasında ve yeniden üretiminde önemli rol oynarlar. Toplumsal hiyerarşik yapıda söylem seçkinleri siyasal, ekonomik, askeri ve bürokratik yapı içindeki üst düzey görevliler ile habere konu, olay ve olgu hakkında uzman olan kişilerden oluşmaktadır. Söylem düşkünüleri olarak adlandırılan sıradan insanlar ise, medyada ancak mağdur ya da fail olduğunda yer alabilmektedirler (Mora 2008: 13-14).

Özetleyecek olursak basın yayın hayatını ve gazetecilik pratiklerini dönemin siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel koşulları belirlemektedir. 1940'lı yılların basını ve habercilik

anlayışına da siyasal iktidarın çizdiği sınırlar ve basına biçtiği rol ve sorunluluklar ile dönemin ekonomik koşulları ve sosyo-kültürel iklimi yön vermiştir. Bu çerçevede gazetelerde seçkin merkezli ve resmi söylemi yeniden üreten bir habercilik anlayışı ağırlık kazanmıştır.

Bulgular

Yoksulluk, kötü beslenme ve hijyenik olmayan barınma koşullarında hayat standartlarının düştüğü İkinci Dünya Savaşı yılları, yalnızca tifüs değil pek çok bulaşıcı hastalığın yayılmasına zemin hazırlamıştır. Tifüs vakalarının arttığı İkinci Dünya Savaşı yıllarında, basın aracılığıyla hem bu hastalık hem de karahumma, çiçek, kızamık, sıtma, uyuz ve verem gibi diğer bulaşıcı hastalıklar hakkında vatandaşlar bilinçlendirilmeye çalışılmıştır. Yazılı basının önemli bir enformasyon kaynağı olduğu bu yıllarda, tifüs salgınıyla ilgili haberlerin yanı sıra sağlık sütunlarında doğru beslenme, sağlıklı yaşam, hastalıklardan korunma, çeşitli hastalıkların teşhis ve tedavi yöntemleri gibi konularda farkındalık artırıcı mesajlar yer almaktadır. Ayrıca bu sütunlarda dönemin bulaşıcı ve salgın hastalıkları, hekimler tarafından okuyucuya anlatılmıştır. Bu tür tıbbi bilgilerin halkın anlayacağı açık ve anlaşılır bir dille yapılandırıldığı söylenebilir. Hastalık gazetelerde; haberler, sağlık sütunları, köşe yazıları ve reklamlar aracılığıyla işlenmiştir.

Bu çerçevede salgın dönemlerinde haberlerin resmi söyleme bağlı kalarak çerçeveslendiği; vaka sayılarının bildirildiği, devlet kurumlarının ve hükümetin aldığı kararlar ile uygulamaların aktarılmasına aracılık edildiği, halkın sorunlarını ve taleplerini yansıtan haberlerin ise okuyucu mektupları sayılmazsa gazetelerde yer bulmadığı söylenebilir. Gazetelerde dönemin habercilik anlayışını ve pratiklerini yansıtan bir başka yön ise toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik ayrımcı dil olmuştur. Dış görünüşü ve barındıkları mekanlar temiz olmayan vatandaşlar ‘kirli’, ‘bitli’ gibi ayrımcı bir dille tanımlanmakta ve hastalığın kaynağı olarak hedef gösterilmektedir. Çalışmanın bir diğer bulgusu ise basının tifüs hastalığını mizah yoluyla ele almış olmasıdır. Özellikle köşe yazarları, hastalığın taşıyıcısı olan biti mizah malzemesi yapmış ve gülünç hikayeler kaleme almışlardır. Konu sağlık sütunlarında enforme edici içeriklerle ele alınırken, gazete reklamlarında da sağlık, temizlik ve bakım ürünlerine yer verilerek bunlar hastalığı önleme ve şifa aracı olarak tanıtılmıştır.

Tifüs İle İlgili İçeriklerde Resmi Söylemin Yeniden İnşası

Çalışma kapsamında incelenen tifüs salgını ile ilgili haberlerde, söz söyleme yetkisi olan haber kaynaklarının açıklamalarına dayalı olarak resmi söylemin yeniden üretildiği görülmektedir. Hükümetin ve yerel yönetimlerin hastalığın yayılımını engellemek için almış olduğu kararlar, bu kapsamda hayata geçirilen uygulamalar ve adeta bir seferberliğe dönüşen temizlik gazetelerde aktarılan başlıca konulardır. Gazete haberlerinde, okuyucuyu hastalığın seyri hakkında bilgilendiren ve hastalıkla mücadele sürecinde resmi kurumların uygulamalarını anlatan içeriklere ağırlık verilmiştir. Ayrıca haberlerde tüm tedbirlerin devletten beklenmemesi gerektiği hatırlatılarak, vatandaşlara hastalıktan korunmak için kendi önlemlerini almaları ve temizliğe dikkat etmeleri konusunda çağrı yapılmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında basına yönelik yasal sınırlamalar ve bazı ekonomik yaptırımlar düşünüldüğünde haberlerin, resmi açıklamalara bağlı kalması ve devletin bu konuda attığı adımları olumlayan söylemlerle aktarması şaşırtıcı değildir (Yavuz, 2016; Ögüt Yıldırım, 2017; Öztürk, 1994). Hastalık ile ilgili resmi kaynakların ve hekimlerin açıklamalarına bağlı kalınarak haber yapıldığı görülmektedir. Hatta farklı gazetelerde haber başlıklarının dahi aynı oluşu dikkat çekmektedir. Zira çoğunlukla Anadolu Ajansı'nın geçtiği haberler hiç dokunulmadan yayımlanmıştır. Salgın konusunda başlıca haber kaynaklarının ise İstanbul Belediyesi, İstanbul Valiliği, Sıhhat Müdürlükleri ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletince

yapılan yazılı açıklamalar ile bu kurumların yetkilileri olduğu görülmektedir. Haberlerde bu kurumların ve hükümetin aldığı önlemler günü gününe aktarılmıştır.

Hastalıkla mücadele sürecinde İstanbul'da sıkı bir temizlik programı uygulanmıştır. Gazetelerde, İstanbul Belediyesinin temizlediği otobüslere 'Belediyece temizlettirilmiş' tabelaları asılacağı haber verilmektedir. Ayrıca daha önce kullanılmayan ya da kötü koşullarda hizmet veren hamamların temizletilerek halka açılması da bit mücadelesinin önemli bir yönü olarak duyurulmaktadır (Tifüse Karşı Tedbirler, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1940). Kadın hamamlarının gayri sıhhi olduğuna ilişkin şikâyetler üzerine bu mekânların denetiminde, belediye ebeleri görevlendirilmiştir. Bu kapsamda ebelere temiz olmayan kadın hamamlarına ceza kesme ve bunlar hakkında zabıt tutma yetkisi verilmiştir (Kadın Hamamlarını Belediye Ebeleri Teftiş Edecekler, *Tan*, 10 Şubat 1940). Ayrıca belediye tarafından hamamlara asılmak üzere, 'Bir bit bin hastalık getirir' yazılı afişler hazırlanmış, bu afişlerde Kasımpaşa ve Balat'ta açılan temizlik evlerine başvuruda bulunulması çağrısı yapılmıştır (Bitlilerle Mücadele Devam Ediyor, *Tan*, 20 Şubat 1940). Bitten kurtulmak için bir başka uygulama ise ilk ve ortaokul öğrencilerinin saçlarının 3 numara makine ile kestirilmesidir. Okullardaki bitli çocukların ev adreslerinin Sıhhat Müdürlüğü'ne bildirilmesi istenmiştir (Mekteb Talebelerinin Saçları Kestirilecek, *Cumhuriyet*, 13 Şubat 1940). Gazetelerde, devletin ilgili kurumlarının, hastalığı kontrol altına almak için seferber olduğu mesajı verilmektedir. Bu süreçte basın, resmi otoritelerin mesajlarını ve uyarılarını vatandaşlara iletmede aracı rolü oynamış, resmi söylemi yeniden üretmiştir.

Tifüs salgınının daha şiddetli yaşandığı 1943 yılında da hastalıkla mücadele süreci gazetelerde aktarılmıştır. Hıfzıssıhha Meclisinin; şehirden toplanan paçavraların depolanması, mahalle aralarında kullanılmış eşya satışının yasaklanması, üçüncü sınıf sinemaların 1 ay süreyle kapatılması, birinci ve ikinci sınıf sinemalarda ise seans sayısının azaltılması ve seans aralarında salonların havalandırılıp dezenfekte edilmesi, pis kahvehanelerin kapatılması, kahvehane, iskele ve vapurlarda geceleri konaklamanın engellenmesi ile tebhirhane³ ve etüv makinelerinin⁴ sayısının artırılması kararları basın aracılığıyla duyurulmuştur (*Akşam*, 8 Haziran 1943). Ayrıca 'Onarım gerektiren hamamların bir an evvel açılması için çalışmalara hız verildiği, Almanya'dan uçakla tifüs aşısı getirilerek İstanbul Alman Hastanesi'nde vatandaşlara yapılmaya başlandığı, İstanbul'a il dışından virüsün girmesini önlemek amacıyla, şehir dışından gelenlerden sağlıklı olduklarına dair belge istendiği, taşradan gelen yolculara 'temiz raporu' olmadan bilet kesilmeyeceği, ulaşım araçlarının yanı sıra camiler, oteller, cezaevlerinin de dezenfekte edildiği, kirli olduğu düşünülen evlerin ani baskınlarla teftiş edildiği ve adliyede halkın oturduğu sıralar üzerlerinde bit kalabileceği ihtimaline karşı bunların kaldırıldığı,' (*Akşam*, 9 Haziran 1943; *Akşam*, 14 Haziran 1943), 'bitlilerin otellere alınmayacağı' (*Tan*, 19 Haziran 1943), 'her gün 1000 kişinin hamamlara sevk edildiği' (*Tan*, 13 Haziran 1943) yönündeki haberler kamu sağlığı enformasyonu içermekle birlikte, resmi söylemi yeniden üreten ve yüzeysel duyurular şeklindedir.

İstanbul'da ulaştırma hizmeti veren kuruluşların temizlik seferberliğine katkıları da basında yer almıştır. Şirketi Hayriye'nin salgın öncesinde denizden alınan su ile yıkanan

³Tebhirhane: Bulaşıcı hastalıklarla mücadelede mikropların ölmesini sağlamak için kullanılan, buharla dezenfekte etme yöntemi uygulayan merkezlere verilen addır. İlk olarak 1893 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Bu merkezlerde, bulaşıcı hastalıklardan birine yakalanan kişilerin eşya ve giysilerinin basınçlı su buharıyla temizlenmektedir (Menekşe, 2020, s. 385-433).

⁴ Etüv makinesi: Mikroorganizmaların neden olduğu salgın ve bulaşıcı hastalıkların giysi ve ev eşyalarıyla yayılımını önlemek üzere kullanılan dezenfeksiyon firmı (Yıldırım, 2004: 421-431).

vapurların, tifüs vakalarının çoğalması üzerine her sefer dönüşünde kadın işçilerden oluşan bir ekip tarafından mazotlu ve kaynar sularla temizlenmesine başlandığı (*Akşam*, 10 Haziran 1943), tramvayların her uzun seferden sonra amonyak buharı ile temizleneceği (*Akşam*, 22 Haziran 1943) duyurulmaktadır. Bu türden içeriklere sahip gazete haberleri genel olarak iktidarın önlemlerine odaklanarak resmi eylemleri aktarmaktadır.

Basında yer alan önemli bir gelişme de Amerika Birleşik Devletleri Tifüs Komisyonu Başkanı General Leon A. Fox'un Türkiye'ye gelmesi olmuştur. Fox, Sıhhiye Vekaletinin hazırladığı mücadele planını ve alınan tedbirleri yerinde bulmuş, halkı bilinçlendirmek için devletin hazırladığı broşürleri ise beğenmiştir. Fox ayrıca Amerika'dan aşı getirilebileceğini söylemiştir (*Akşam*, 13 Haziran 1943; *Tan*, 17 Haziran 1943). Aynı günlerde Robert Koh Enstitüsü'nde görev yapan Alman tifüs uzmanı Doktor Olçay İstanbul ve Ankara'da salgın konusunda temaslarda bulunmuştur (*Akşam*, 12 Haziran 1943). Doktor Olçay, " Hastalığa yakalanmamak için en büyük şart vücudu ve üstü başı temiz tutmak, böylece bitlenmekten kaçınmaktır. Zira bu hastalığın umumiyetle nakli bitlerdir." uyarısında bulunmuştur (Alman Tifüs Uzmanının Beyanati, *Tan*, 13 Haziran 1943).

Basında tifüs salgını konusunda en kapsamlı haberler, 1943 yılı Haziran ayında Sıhhiye Vekaleti bünyesinde toplanan komisyon ve bu komisyonun aldığı kararlarla ilgilidir. 14 Haziran 1943 tarihinde tifüsün kış döneminde de salgın halinde sürmesini engellemek amacıyla oluşturulan komisyon; sıhhat müdürleri, müfettişleri, vekalet bürokratları ve Hıfzıssıhha yöneticilerinden oluşmuştur (Tifüsün Önümüzdeki Kış Salgın Bir Hale Gelmesini Önlemek Üzere Sıhhat Vekaletinde Dün Toplanan Komisyon Çalışmalarına Başladı, *Ulus*, 15 Haziran 1945).

Hastalıkla mücadele kapsamında komisyon, 'Tifüs mücadelesinin ana hatları' adlı bir broşür yayınlamıştır. Gazetelerde, broşürde yer alan içeriğin olduğu gibi verildiği görülmektedir. Buna göre bit mücadelesinde okullar, taşıtlar, müstahdem ve işçi topluluğu bulunan yerler, cezaevleri, han, otel ve pansiyonlar ile sinema, tiyatro, kahvehane ve gazinolar olmak üzere farklı kamusal mekanlarda yayılımı önleyici tedbirler alınacaktır. Okullarda öğrenci ve personelin bitli olmasından okul müdürleri sorumlu tutulmuş, yatılı okullara mümkün olduğunca duşlu ya da kurnalı hamam bulundurma zorunluluğu getirilmiştir. Broşürde, okul hamamlarına buhar etüvleri ya da buğu sandığı gibi temizleme cihazları getirilmesi, öğrencilerin her hafta başında bit muayenesine tabi tutulması, yatılı olmayan okullarda bitli öğrencilerin okula kabul edilmemesi ve yetkili kurumlara bunların ihbar edilerek kendisinin ve ailesinin cebri temizliğinin sağlanması gibi sert tedbirler alınacağı bilgisi yer almaktadır. Komisyonun aldığı kararlar uyarınca, devlet kurumları, belediyeler ve özel işletmelere çalışan işçi sayısına göre bazı yükümlülükler getirilmiştir. Kurumlar, çalışanların temizliğinden sorumlu tutulmuş, her sabah bit muayenesi yapılması, bitli işçilerin işyerine alınmayarak kendisinin ve ailesinin cebren temizlenmesi istenmiştir. Benzer şekilde cezaevlerinde de bitli şahısların bulunmasından adliye idaresinin sorumlu tutulacağı belirtilmiştir. Bit mücadelesine ilişkin tedbirlerin kamusal mekanların temizliği ve bu mekanlarda bulunan kişilerin bitlenmesinin önlenmesi şeklinde hayata geçirildiği anlaşılmaktadır (Tifüs Savaşı, *Ulus*, 28 Haziran 1943).

DDT olarak bilinen Dikloro Difenil Trikloroctan'ın Türkiye'de üretilmeye başlaması da gazetelerde müjde olarak duyurulmuştur. Kimya profesörü Nami Serdaroğlu'nun ürettiği DDT maddesi yalnızca tifüs hastalığına neden olan bit değil tüm haşereler üzerinde etkili olacağından pek çok bulaşıcı hastalığın önlenmesinde büyük bir başarı olarak görülmüştür. DDT'nin Türkiye'de üretilmiş olmasını *Cumhuriyet*, birinci sayfasında 'Bir profesörümüzün kıymetli başarısı' şeklinde duyurmuştur. Habere göre İstanbul Teknik Üniversitesi Kimya profesörü Nami Serdaroğlu, bir buçuk aylık bir çalışmanın sonucunda, ilk kez 1939 yılında Amerika'da

üretilen bu maddeyi üretmeyi başarmıştır. Haberde DDT'nin uygulanan mekân ve eşyalarda etkisini aylarca koruduğu belirtilerek, haşerelerle mücadele ve bu yolla geçen bulaşıcı hastalıkların önlenmesinde bu gelişmenin iyi sonuçlar doğuracağı duyurulmaktadır (Bir Profesörümüzün Kıymetli Başarısı, *Cumhuriyet*, 3 Şubat 1945) Abidin Daver de 'Hem nalına hem mihına' adlı köşesinde DDT'yi 'Tılsımlı bir madde' olarak nitelendirerek, DDT'nin insanlığı sinek, böcek ve haşere belasından ve bunların neden olduğu ölümcül hastalıklardan kurtaracağını ifade etmektedir (A.Daver, Tılsımlı bir madde DDT, *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1945).

Diğer yandan yalnızca *Tan* gazetesinde az sayıda da olsa eleştirel içeriğe rastlanmıştır. Gazetede hastalık, yoksulluk ve sefalet ile ilişkilendirilmiştir. 'Tifüsle Mücadele Böyle mi olur?' başlıklı bir yazı yazan M. Zekeriya Sertel, yaz mevsimine girilmiş olmasına rağmen hastalığın önüne geçilemediğini ifade ederek, "*Halk, belediye ve devlet el ele vererek seferber halde harekete geçmeli ve adım adım değil hep birden süratle hareket etmelidir.*" demiştir. Sertel ayrıca, "*Hala halkı hastalığa karşı mücadele için aydınlatıcı tedbirler alınmamıştır. Sokaklarında pislik, çarşılarında kir akan, nakil vasıtalarında izdiham bulunan, her tarafı bitli insanlarla dolu bulunan bir şehirde hastalığın önüne geçmek için şimdiye kadar tatbik edilen yarım tedbirler kafi değildir*" (Z. Sertel, Tifüsle Mücadele Böyle mi Olur?, *Tan*, 16 Haziran 1943) uyarısında bulunmuştur. Zekeriya Sertel, bir başka yazısında ise tifüsle mücadelede karşılaşılan en önemli güçlüğün yoksulluğa bağlı sefalet olduğunu vurgulamıştır. Sertel, "*İstanbul'da yaşayan fakir, az kazançlı ya da işsiz insanların çokluğu ve bu insanların oturduğu mahallelerdeki sefaletin derinliği ve genişliği*" (Z. Sertel, Tifüs Mücadelesinde Ortaya Çıkan Güçlükler, *Tan*, 21 Haziran 1943) sorununa dikkat çekmiştir.

Tan yazarı Sabiha Sertel de özellikle dış politika ve savaşla ilgili yazılarında izlediği Sovyet yanlısı tutum nedeniyle gazetecilik yapması yasaklanan, çeşitli vesilelerle iktidarla karşı karşıya gelen bir kadın gazetecidir. Sertel, tifüs konusunda yazdığı bir yazısında, ekonomik sorunlar ve halkın içinde bulunduğu kötü yaşam koşullarından söz ederek, tedavi yöntemlerinin ilerlemesine karşın hastalığın azalmama nedenini "*en büyük amil içtimai sefaletin artmasıdır*" şeklinde ifade etmiştir. Sertel, gelir kaynakları tükenen, pahalılıktan mustarip olan insanların, açlıkla mücadele ettiği böyle bir süreçte öncelikle hastalığa karşı mukavemetin artırılması gerektiğini vurgulamıştır. Sabiha Sertel "*her ferde her aileye vasati bir geçim temin etmenin*" önemine değinmiş tedavi için her insana iş bulmanın, hayat garantisi ve yaşama imkanlarını verecek çözümler üretilmesi gerektiğini kaydetmiştir (S. Sertel, Bizimde Bir Beveridge Planına İhtiyacımız var, *Tan*, 28 Haziran 1943).

Bit Mücadelesi ve Haberlerin Ayrımcı Dili: Tifüs Salgınında 'Öteki'

Basın, kaynağını önyargı ve kalıpyargılı⁵ düşünme biçiminden alan, toplumun dezavantajlı kesimlerine yönelik ayrımcılığı, kimi kez söylemleri aracılığıyla yeniden üretmek pekiştirmektedir. Çalışma kapsamında incelenen gazete içeriklerinde tifüs salgını bağlamında ötekileştirici dilin ağırlık kazandığı saptanmıştır. Haberlerde toplumun bazı kesimleri hastalığın nedeni ve bulaştırıcısı olarak hedef gösterilmekte, dış görünüşü ve barındıkları mekanlar temiz olmayan vatandaşlar 'kirli', 'bitli' gibi ayrımcı bir dille tanımlanmaktadır. Söz konusu içeriklerde sosyo-ekonomik temelli ve etnik kökene dayalı ayrımcılık yapılmaktadır. Başka bir

⁵ Önyargı, iyi ya da kötü yargı içermeyen, kanıt ya da deneyime dayanmayan ön fikir anlamına gelmekle birlikte ayrımcılık literatüründe olumlu bir anlamı bulunmamaktadır. Buna göre önyargılar toplumsal hiyerarşi açısından aşağıda görülen dezavantajlı bazı kişi ya da gruplara yönelik olarak beslenen olumsuz düşünce ve tutumları ifade etmektedir. Kalıpyargı ise önyargıyla bağlantılı bir kavram olarak bireyin zihninde belli kişi ve gruplara karşı önceki izlenimleri, bilgi ve deneyimleriyle oluşturduğu imgelere karşılık gelmektedir (Göregenli, 2012: 175-187).

ifadeyle yoksulluk kaynaklı olarak su ve sabuna erişimi kısıtlı bireyler, kırsaldan İstanbul'a gelip hijyenik olmayan koşullarda barınan ameleler, 'serseriler' diye adlandırılan evsiz ve işsiz vatandaşlar ile 'çingeneler'e yönelik önyargı ve kalıpyargılar haber ve diğer yazı türlerinde kullanılan dil aracılığıyla yeniden üretilmektedir. Salgın hastalık gibi toplumsal açıdan büyük ölçekli risk oluşturan ve mücadele gerektiren bir konuda, bu kesimler kamu sağlığı açısından tehdit olarak işaretlenmektedir. Gazetelerde, salgını önlemek için sürdürülen bit mücadelesi 'bitlilerle mücadele' şeklinde ifade edilmekte, daha çok yoksulluk ya da kimsesizlik gibi nedenlerle düşük yaşam standartlarına sahip olup temiz görünmeyen bireyleri salgının nedeni gibi gösteren söylemler öne çıkmaktadır:

Belediye, üstü başı kirli ve bitli olanların temizlenmesi için şehrin altı kazasında hamamlar kiralamıştır... Tespit edilecek olan bitlilerin elbise ve eşyalarını etüv yapmak üzere dört seyyar etüv makinesini faaliyete sevk etmiştir.... Kirli ve bitlilerin temizlenmesi için her hamamda bir de berber hazır bulundurulmaktadır (Bitlilerle Mücadele, *Tan*, 20 Şubat 1940).

Cumhuriyet'in 6 Şubat 1940 tarihli haberinde, yetkililerin pis olduğunu düşündükleri kişileri toplayıp hamama götürdükleri belirtilirken, "*Belediye'nin Kasımpaşa ve Balat'ta açacağı hamamlarda günde 40'ar kişi yıkanacaktır*" denilmektedir (*Cumhuriyet*, 6 Şubat 1940). İlerleyen günlerde yine *Cumhuriyet*, tek sütuna verdiği kısa bir haberde, 'bekâr evlerinde kalan bitlilerin' hamamlara sevkine devam edilirken, 'kirli ve bitli çamaşırlarının' tebhirhaneye gönderildiğini yazmaktadır (Tifüs Mücadelesi, *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1940).

Kamusal mekanlarda temiz olamayan vatandaşların yaratmış olduğu rahatsızlık gazetelerde sıklıkla dile getirilmektedir. Okuyucu mektuplarında ya da köşe yazılarında suya ve sabuna erişimin yaygınlaştırılması, bedava hamamların sayısının artırılması gibi talepler dikkat çekmektedir. *Akşam* gazetesi yazarı Vala Nureddin (Va-Nu), kalabalık yerlerde kötü koku nedeniyle duyulan rahatsızlığı, "*Tramvaylarda, trenlerde, vapurlarda dikkat ederseniz – hoş fazla dikkate de ihtiyaç yok; zira geniz ihtar ediyor- nüfusumuzun hiç değilse yüzde onu müşeddet (müşedded)*⁶ *temizliğe muhtaç*" sözleriyle ifade etmektedir (V. Nureddin, Temizlik Ölçülerimiz, *Akşam*, 6 Şubat 1940). Aynı gazetede ertesi gün yer alan bir haberde ise Belediye müfettişlerinin yaptığı denetleme sonucu 'üstü başı kirli insanların' tramvay ve tünellere alınmamasının kararlaştırıldığı belirtilirken halkın 'kirli insanlarla' temasına meydan verilmeyeceği belirtilmektedir (*Akşam*, 'Kirliler tramvaya alınmayacak' 7 Şubat 1940).

Sıhhat Vekaleti'nin kararları gazeteye "*Bitliler otellere alınmayacak, bunlara iş verilmeyecek, müesseseler işçilerine temizlik vasıtalarını temin edecek*" şeklinde yansımıştır (Tifüs Mücadelesi İçin Ortaya Konulan Mühim Esaslar, *Tan*, 19 Haziran 1943). Ayrıca, "*Pis ve kirli insanların, koku neşreden adamların, elbiseleri kirli olanların*" tramvaylara alınmaması için biletçilere emir verilmiştir. Tramvayların kalabalık zamanlarında tramvaya giren kirli adamları biletçiler görmedikleri taktirde yolcular biletçileri ikaz etmelidir. Bu yolculara bilet kesilmeyecek, tramvaydan inmezlerse taktirde polis vasıtasıyla indirilecektir (Tifüse Karşı, *Tan*, 1 Haziran 1943).

İstanbul'da tifüs vakalarının en çok Roman vatandaşların yaşadığı yerlerde görüldüğünü dile getiren haberler de ayrımcılık örneği olarak görülmektedir. Bu vatandaşların hamamlara gönderilse bile yaşam tarzları nedeniyle temiz olamayacaklarının ifade edildiği haberde 'çingeneler'in şehirden uzaklaştırılması gündeme getirilmektedir:

Bunların esasen temizliğe hiç riayet etmedikleri, üst ve başlarının çok bitli ve kirli olduğu anlaşılmaktadır. Çingenelerin şehrin her tarafına dağıldıkları ve etrafa bit saçtıkları görülmüştür... Esasen göçebe halinde bulunan

⁶ Müşedded: Kuvvetlendirilmiş, şiddeti artırılmış.

bu çingenelerin şehirden uzaklaştırılmak suretile (suretiyle) tifüs tehlikesinin önü alınması düşünülmektedir (Tifüs Mücadelesi, *Akşam*, 11 Haziran 1943).

Şehir dışına çıkarma uygulamasından payını alan başka bir dezavantajlı grup ise işsiz vatandaşlar olmuştur. *Akşam* gazetesinde ‘İşsizler’ başlıklı bir haberde polisin Süleymaniye Medresesi’nde ‘işsiz ve serseriler’i toplayacağı, bu vatandaşların hamamda yıkılacağı ve memleketlerine gönderileceği duyurulmaktadır. Haberde işsiz vatandaşlar ‘serseri’ şeklinde nitelendirilmiş ve İstanbul’a iş bulmak için dışarıdan gelen bu kişilerin haşereyi taşıdığı ifade edilmiştir (İşsizler, *Akşam*, 22 Haziran 1943).

Görsel 1: Bu kirli adamları da derhal temizlemeliyiz!

Tan gazetesinde ise 10 Haziran 1943'te yayınlanan iki kare fotoğrafın başlığı ‘Bu kirli adamları da derhal temizlemeliyiz!’dir. Fotoğraf altında “şu resimlerde sebze halinden bir köşeyi ve orada çalışarak yediğimiz maddeleri taşıyan insanlardan birkaçını görüyoruz. Şehirde tifüse karşı geniş bir temizlik mücadelesine giriştiğimiz şu sırada bu adamları da temizlemek lazım gelmez mi?” diye sorulmuştur (*Tan*, 10 Haziran 1943).

Görsel 2: Şu Kirli İnsanları Temizlemeliyiz.

Gazetede fotoğraflar ve kullanılan dil üzerinden yapılan ötekileştirme ertesi günlerde de devam etmektedir. ‘Şu kirli insanları temizlemeliyiz!’ başlıklı haberde yoksul mahallelerdeki sefalet içindeki insanların görüntüleri kullanılarak, bu bölgelerin kontrol altına alınması, ıslah edilmesi, temizlenmesi yönünde çağrı yapılmaktadır. Haberde, “şehrin muhtelif yerlerinde

görülen tifüs vakalarına karşı Sıhhat Müdürlüğü derhal tecrit ve korunma tedbirleri almış, hastaları hastanelere sevk etmiş, elbise ve çamaşırları etüvden geçirmiştir” denilmektedir (Tan, 11 Haziran 1943).

Görsel 3: Bu açık hava mağazalarını kontrol etmeliyiz!

Sonraki günün haberi de öncekilerle aynı tondadır. Dönemin muhalif gazeteleri arasında yer alan *Tan*'ın, iktidara yakın yayın organlarına kıyasla hastalık konusunda yoksulluk ve toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlik gibi konulara değinmesine rağmen, dezavantajlı grupları tanımlarken kullandığı ayrımcı dil düşündürücüdür. Gazetede yer alan bir haberde açık mekânda giysi satışının yasaklanması gerektiği vurgulanarak, “*nereden ve nasıl toplandığı belli olmayan bu giyecek eşyasının satışını kontrolsüz mü bırakmalıyız*” sözleriyle yetkililere seslenilmektedir (Tan, 12 Haziran 1943).

Özetle belediye yetkililerinin dış görünüşü ve yaşam tarzı nedeniyle temiz olmadığı düşünülen kişi ve gruplara yönelik kamusal ortamlardan dışlayıcı uygulamaları, salgın dönemlerinde çeşitli biçimlerde gündeme gelmiş ve basın ayrımcı dili dolayısıyla bu uygulamaları olumlanmış ve meşrulaştırmıştır.

Sağlık Sütunlarında Tifüs Hakkında Kamu Sağlığı Enformasyonu

Tifüs ve bazı bulaşıcı hastalıkların ülkenin çeşitli yerlerinde salgın eğilimi gösterdiği bu dönemde, gazetelerin sağlık sütunlarında halkın farkındalığını arttıracak önerilere yer verildiği görülmektedir. Gazetelerin sağlık sütunlarında yer alan ve doğrudan tifüs hastalığı ile ilgili olan içeriklerde; hastalık hakkında halka ve devlete yapılan tavsiyeler şeklinde iki tema öne çıkmaktadır.

Tan gazetesinde ‘Lokman Hekimin Öğütleri’ başlıklı sütunda sağlıkla ilgili çeşitli hastalıklar ve sağlıklı yaşama dair enformasyon yer almakla birlikte tifüsün salgın yaptığı dönemlerde bu konuya ağırlık verdiği görülmektedir. Tifüs vakalarının arttığı 1940 yılı başında, tifüs ile ilgili tıbbi bilgiler, hastalıktan korunma yolları ve bit mücadelesi işlenen konular arasındadır. Hastalığın taşıyıcısı olan bitle mücadele kapsamında, ‘3 türlü bit’, ‘Bitlerden nasıl kurtulmalı?’ gibi başlıklar altında halka bittten korunma ve kurtulma yolları ile bitin bıraktığı virüsün kana karışmaması için neler yapılabileceğine dair enformasyon aktarılmıştır:

Bit hastalığını kendisi icat etmemiştir. O da tifüsün asıl sebebi olan Rikeçya Provaçeki adlı virüsleri yine hasta insandan alarak hasta olmıyanlara (olmayanlara) götürür. Bu işi görenler, yalnız vücut bitleridir. ...Hastalık virüsleri bitin kanında bulunduğundan, insan vücudunda gezinirken virüsleri cildin üzerine bırakır. Sonra insanı

bit ısıyor diye cildini tırnakları ile kaşırken çizerse hastalık o çiziklerden girer. Yahut insan kaşırken hastalık virüslerini tırnaklarının arasına sokar. Daha sonra parmakları (parmakları ile) gözlerine götürür. Hastalık insanın kanına gözlerinden girer (Tifüs Nasıl Bulaşır?, *Tan*, 6 Şubat 1940).

Yazıda hastalığın bulaşma şekli basitçe anlatıldıktan sonra, bitle temas edenlerin, ‘utanacakları bir insanın huzurundaymış gibi’ kaşınmaktan sakınmaları, hemen çamaşır değiştirmeleri, kirli çamaşırılarını kaynatmaları, sıcak su ile yıkanmaları ve kaşınan bölgelere gliserin sürmeleri önerilmektedir. Bir başka ‘Lokman Hekim Öğütü’nde ise ‘Tifüs Hastalığının Alametleri sıralanmaktadır. Yazıda gün gün hastalık belirtileri verilirken bir yandan da sonuçlarının çok da korkutucu olmadığı vurgulanarak okuyucu rahatlatılmaktadır (Tifüs Hastalığının Alametleri, *Tan*, 8 Şubat 1940).

Halka yönelik tavsiye ve uyarılar arasında, sosyal ilişkilerde yakın temastan kaçınmanın ne denli önemli olduğu vurgusu öne çıkan bir konudur. Özellikle toplu taşıtlar, hastane, kamu kurumları ve sinema gibi kalabalık yerler hastalığa yakalanma açısından yüksek risk oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra hasta ziyaretleri de bir başka riskli davranış olarak ele alınmaktadır. 5 Ocak 1940 tarihli *Tan* gazetesinde, Lokman Hekimin Öğütleri bölümünde bu konuya değinilmektedir. Ziyaretlerin bulaşıcı hastalıkların yayılmasını arttırdığına dikkat çekilen yazıda, ölümcül pek çok hastalığa nazaran bulaşıcı hastalıkların olumlu yanının alınacak tedbirlerle önlenebileceğinin altı çizilmiş ve “*Hasta ziyareti hastayı yorar. Bulaşık olmasa da. Her hastalıkta istirahat gerekir. Hastayı yormak nezaket değildir*” denilerek hasta ziyaretlerinden kaçınılması mesajı verilmektedir. Bulaşıcı hastalığı olanlara refakat edenlerin ise, pamuk parçası üzerine birkaç damla ‘gomenol’ dökerek pamuğu burun deliklerinin önüne yerleştirmesi ya da bir tülbendi dörde katlayıp dört ucuna şerit dikerek ağız ve burnu kapatacak şekilde kulaklarının üzerinden kapatması önerilmektedir (Gripten Korunmak, *Tan*, 5 Ocak 1940). Hasta ziyaretleri konusu 3 yıl sonra tavsiye olmaktan çıkarak yasak halini almıştır. 1943 yılı Haziran ayında alınan bazı önlemler kapsamında tifüs salgını boyunca tüm hasta ziyaretlerine yasak getirilmiştir (İstanbul’da Lekeli Humma İle Savaş, *Ulus*, 30 Haziran 1943).

Tan gazetesinde Lütfi Arif Kenber ise “Bit Tifüs Bakterisini Bize Nasıl Aşılar’ başlıklı yazısıyla hem hastalığın nasıl bulaştığını hem de korunmak için pratik yöntemleri aktarmıştır. Umumi koruma tedbirleri için ise şu önerilerde bulunmuştur: Bit tuzlu sudan kaçacağı için sık sık denize girmek, çamaşır ve eşyaların 1,5 saat güneşte tutulması, ceket yakalarına sert kokulu şeritler yerleştirilmesi, şehirlerde nakliye araçları içine benzin püskürtmek, İstanbul ve Beyoğlu tramvaylarının Eminönü’nden ileriye çalışmaması dolayısıyla bir nevi mıntika tecridi, bitli veya pis kılıklı sırt hamallarının ev eşyası taşımalarının engellenmesi, işçilerin toplandığı mahalle kahvelerinin kapatılması, küfecilerin, hamalların umumi alışveriş yerlerinden uzakta kalmaları ve pazar yerlerinde dolaşmalarının men’i, bütün hamamların bitle mücadele teşkilatının emrine verilmesi, han içlerinde bekar işçi odaları ve kahve ocaklarının haftada 2-3 defa temizletilmesi (L. A. Kenber, Bit Tifüs Bakterisini Bize Nasıl Aşılar, *Tan*, 5 Haziran 1943).

Basında Bit Üzerinden Üretilen Mizah

Bit hikayeleri köşe yazarlarının ilgi gösterdiği konular arasındadır. Bitin kültürel olarak pis olma göstergesi olarak utançla işaretlenmesi, bu meselenin salgın gibi riskli bir dönemde bile mizah malzemesi yapılmasına yol açmıştır. Konunun gülünç yönlerinden biri de, ‘hastalık ne tür bitlerden geçer’ tartışmalarının yapıldığı günlerde vatandaşların bitlerini hastaneye götürmeleridir (C. Refik, İplik mi Bit mi?, *Akşam*, 23 Haziran 1943). Bu tür haberlerin doğruluk payı bilinmemekle birlikte alaycı ve abartılı bir dille gazete sayfalarına yansıyan konu, vatandaşların vücutlarında bit bulduklarında endişeyle hastaneye giderek heyecan içinde sonucu beklemelerine dair hikâyelerle aktarılmaktadır (C. Bildik, Bitlerini Muayene İçin Hastaneye Gönderenler, *Akşam*, 28 Haziran 1943).

‘Pire itte bit yiğitte bulunur’ sözü etrafında yürütülen esprili tartışmalara *Cumhuriyet* yazarı Burhan Felek de katılmıştır. Felek, kadınların pire ve bite yaklaşımını anlatırken ‘koca ve dost’ metaforunu kullanır:

Efendim, pire kadının kocası, bit dostuymuş. Yani (bazı) kadınlar pireye koca muamelesi, bite de dost muamelesi yaparlarmış. Neden? ...Her kadın pireyi tutup ezmek istermiş. Zaten ‘pireyi çabuk tutan kadın kocasını da tutar’ diye bir söz vardır. Amma bit tutunca kimseye söylemez gizlermiş! (B. Felek, Kadına Göre Pire Ve Bit, *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1943).

Burhan Felek’in biti, evli bir kadının gizlenmesi gereken gönül ilişkisine benzetmesinin ardında, toplumsal değer yargıları açısından bitin ve bitlenmiş olmanın utanılacak bir durum olması yatmaktadır. Bitin, pislîği sevdiği inancı ve tifüs gibi salgın bir hastalığa neden olması nedeniyle, bitlenmiş kişilerin ‘bitli ve hasta’ damgası yememek adına durumu açık etmedikleri anlaşılmaktadır. Salgın günlerinde *Cumhuriyet* yazarları Burhan Felek ve Abidin Daver konuyu çeşitli yazılarında güldürü unsuru olarak kullanmıştır. Felek, vapur, tren, tramvay gibi taşıtlara ateşi yüksek olanların alınmayacağına duyurulması bu tespitin nasıl yapılacağı sorusunu akla getirirken, yolcuların ateşinin kim tarafından ve nasıl ölçüleceğini alaycı bir dille tartışmıştır (B. Felek, Ateşli Hastaların Muayenesi, *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1943). Benzer şekilde, Abidin Daver de bit mücadelesinde devletin vatandaşların bitlerini satın alması şeklindeki öneriyi mizah malzemesi yapmıştır. Daver, “*Bir takım serseriler bol bol bit yetiştirip belediye satarak gündeliği doğrultmaya kalkışrlar. Bu da biti ve tifüsü çoğaltır. ...Buna İstanbul Belediyesi’nin değil, New York Belediyesinin hazinesi bile dayanmaz*” diye yazmaktadır (A. Daver, Bit Satın Alınırsa, *Cumhuriyet*, 16 Temmuz 1943).

Gazete Reklamları ve Afişlerde Tifüs

Dönem gazetelerinde sağlık, kişisel bakım ve temizlik ürünleri ile sivrisinek, kara sinek, pire, bit vb. haşerelerle mücadelede kullanılacak kimyasalların reklamlarının çoğunlukta olduğu görülmektedir. Verem hastalığının yaygın olduğu o yıllarda iştah şurupları, kan ilaçları ve vitaminlerin yanı sıra, çiçek, frengi, sıtma ve uyuz gibi bulaşıcı hastalıklarda kullanılan ilaçların reklamlarına da sıkça rastlanmaktadır. Ayrıca ‘Dr. Hasan Sami Tifo Aşısı’ başlıklı tifo aşısı ile yine ‘Dr Hasan Sami Gonokok Aşısı’ başlıklı bel soğukluğu aşısının gazetelerde reklamı yapılmaktadır.

Tifüs vakalarının artış gösterdiği 1943 yılında gazetelerin reklam sayfalarında yer alan ‘Bit Kaçıran’ adlı ürün bir taraftan hastalığa yakalanmaktan korkanlar için umut ışığı olurken, bazı doktorlar tarafından bu ürünün bittin korunmada etkisi olup olmadığı konusu tartışmaya açılmış ve devletin bu konuya el atması çağrısı yapılmıştır. Reklamda ürünün bit kaçırıcı yakalık ve dizbağından oluştuğu belirtilmekte ve Cin Laboratuvarı adında bir mekanda üretildiği yazılmaktadır. Ayrıca bu ürünün tramvay, vapur ve tren gibi kalabalık ulaşım araçlarında vatandaşların daima üzerinde bulunması gerektiği uyarısı yapılmaktadır. 1943 yılı Temmuz ayında sadece birkaç gün gazetelerde reklamlarına rastlanan bu ürünün gelen tepkiler üzerine piyasadan toplatıldığı düşünülmektedir. Şöyle ki 6 Temmuz 1943 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde Serbest Sütun adlı bölümde Dr. Osman Şevki Uludağ, ürünün reklamında ve tarifesinde yer alan, biti ve her türlü haşereyi kaçırma teminatının gerçek olmadığını yazmıştır. Üç adet şeritten oluşan ürünün naftalin ve katrandan oluştuğunu iddia eden Dr. Uludağ, ambalajda Sıhhiye Vekaletinin ruhsat tarihi ve numarasının olmadığına dikkat çekerek, “*Naftalinli, katranlı bir bez parçası ile bittin uzaklaşmanın mümkün olup olamayacağı (olamayacağı) hakkında halkı aydınlatmanızı rica ediyorum*” diyerek İstanbul Sıhhiye müdürüne çağrıda bulunmuştur (O. Ş. Uludağ, Bit Kaçıran, *Cumhuriyet*, 6 Temmuz 1943).

Erken Cumhuriyet yıllarında siyasi iktidarın basına yüklediği misyonlardan biri de halkın modern yaşam koşullarını benimseme konusunda eğitilmesi olmuştur. Bu kapsamda

gazetelerde çeşitli içerikler aracılığıyla sağlıklı yaşam, hastalıklardan korunma, dengeli beslenme ve temizlik gibi konulara yer verilmektedir. Tifüs hastalığı hakkında da bu amaçla bilgi notu şeklinde afişler hazırlanarak basında yayınlanmıştır. *Tan*'da altı gün boyunca yayınlanan her afişle halka enformasyon sağlanmaya çalışılmıştır. 'Bitten Korunalım' ve 'Tifüsten Korunalım' başlıklarıyla yayımlanan afişlerde, bitin nasıl bir hayvan olduğu ve tifüsü nasıl yaydığı anlatılmakta ve korunmak için neler yapılacağı aktarılmaktadır. Yine afişlerde tifüse yakalanma ya da tifüslü bir hasta ile karşılaşma durumunda neler yapılacağı da okuyuculara sunulmaktadır.

Görsel 4: *Tan*, 1 Haziran 1943

Görsel 5: *Tan*, 4 Haziran 1943

Sonuç

Dijital çağda bireyler kendi ülkeleri ve dış dünyadaki gelişmeleri medya aracılığıyla algılamakta ve anlamlandırmaktadırlar. Çin'in Wuhan kentinde başlayıp dünyaya yayılan COVID 19 virüsü, tüm dünyada ürkütücü ve sonuçları kestirilemeyen bir dönemin başlamasına yol açmıştır. Medyanın doğru ve en yeni enformasyonu kapsamlı ve anlaşılır biçimde halka aktarmasının ne denli önemli olduğu bu süreçte daha iyi anlaşılmıştır. Toplumun doğru haberi zamanında almasında ve doğru bilgilenebilmesinde sorumluluğu olan medyanın, özellikle kamu sağlığını ilgilendiren salgın gibi durumlarda enformasyon sağlama rolü daha da hayati hale gelmektedir. Toplumda endişe ve korku yaratan salgın hastalıklar döneminde, haber medyasının topluma; hastalığın belirtilerini, hastalıktan korunma yöntemlerini, resmi otoriterlerce açıklanan verileri, mücadele kapsamında alınan önlemleri, yasal düzenlemeleri ve uygulamaları aktarırken, yurttaşların sorunları, talepleri ve beklentilerini de yetkili kurumlara iletmede aracılık etmesi ve dahası sorunların çözümünde takipçi olması önem taşımaktadır.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'de ortaya çıkan tifüs salgını özelinde yapılan bu çalışmada basının konuya yaklaşımı incelenmiştir. Türkiye savaşa her ne kadar girmemiş olsa da savaşın etkilerini pek çok yönden hissetmiştir. Özellikle ekonomik dar boğaz ve bu kapsamda alınan tedbirler, bazı temel maddelerin erişimine getirilen sınırlamalar sokaktaki insanın gündelik yaşam pratiklerine yansımıştır. 1940'lı yılların Türkiye'sinde ekonomik sıkıntıların eşlikçisi ve bir bakıma sonucu olarak görülebilecek bulaşıcı hastalıklar devletin mücadele etmek durumunda kaldığı başka bir sorun alanını oluşturmaktadır. Tifüs, sıtma, çiçek, verem, kızamık, kolera vb. ölümcül hastalıklar çeşitli dönemlerde toplum sağlığı için tehdit oluşturmuştur. Bu dönemde halkın temel enformasyon kaynağı yazılı basın ve radyodur.

Dolayısıyla bu kanallardan aktarılan hastalıkla ilgili bilgiler kamu sağlığı açısından önem taşımaktadır.

Ülke genelinde, savaşın getirdiği ekonomik yüklerden payını alan ve basın özgürlüğü açısından yasal sınırlamalara tabi tutulan dönem gazetelerinin haberlerinde, ajansa ve resmi kaynaklara bağımlı yapısı, enformasyonun niteliği ve çeşitliliği açısından sorun oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, tek sesliliğin egemen olduğu bir yapı egemendir. Bu sorunsaldan yola çıkarak yapılandırılan çalışmada, salgın ile ilgili haberlerde de büyük ölçüde resmi açıklamalara ve Anadolu Ajansı'nın haberlerine bağlı kalınarak kamu sağlığı enformasyonu üretildiği görülmüştür. Ayrıca basında egemen olan seçkin bakış açısı ve uygulamalar haber söylemlerinde de ağırlık kazanmaktadır. Haberlerde eksik olan ise kamu sağlığını tehdit eden bir konuda sıradan insanların görüş, şikayet ve taleplerinin dışarıda bırakılmış olmasıdır. Resmi açıklamalar, kuşkusuz basının kamu sağlığı enformasyonu sağlama rolü açısından önemlidir. Bununla birlikte sokağa ayna tutmak, sokağın sesi olmak devlet ile kamuoyu arasında köprü kurmak da böylesi kriz dönemlerinde hayati hale gelmektedir.

Haberlerde salgınla mücadelede alınan tedbirler, kamu kuruluşlarınca yapılan çalışmalar ve mücadele kapsamında başlatılan temizlik seferberliğine yer verilmiştir. Bunun dışında gazete içeriklerinde toplumun bazı kesimlerine yönelik olarak kullanılan ve adeta bu vatandaşları salgının sorumlusu olarak işaretleyen ayrımcı dil çok belirgindir. Basın önyargı ve kalıpyargıları yeniden üreten diliyle sosyo-ekonomik ve etnik temelli ayrımcılık yaparak dezavantajlı kesimleri hedef göstermiştir. Barındıkları mekânlar ve dış görünüşleri ile salgının nedeni olarak görülen 'işsizler', 'serseriler', 'ameleler' ve 'çingeneler' özellikle İstanbul'da salgının yayılmasını hızlandıran unsurlar olarak tanımlanmıştır.

Tifüs hastalığı gazetelerin sağlık sütunlarında ise hekimlerin kaleme aldığı yazılar aracılığıyla işlenmiştir. Bu tür yazılar, halkı hastalık hakkında aydınlatmak ve resmi makamlara tavsiyeler niteliğindedir. Ayrıca bazı köşe yazılarında ve haberlerde konunun gülünç yönleriyle işlendiği görülmektedir. Tifüs hastalığı hakkında yeterince bilgi sahibi olmayan vatandaşların kendileri yerine bitlerine test yaptırma çabası, kültürel olarak bitli olmak ayıp sayıldığı için bunun bir sır gibi saklanması vb. hikayeler üzerinden köşe yazarları konuyu ironik bir dille ele almışlardır. Gazete reklamları ve bilgi notu benzeri afişler de gazetelerde tifüs ile ilgili içerikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Reklamlarda bit ve çeşitli haşerelerden koruyucu kimyasallar, kişisel bakım ve temizlik ürünleri ile bağışıklık güçlendirici ilaçlar, çoğunlukla hijyen sorunu, kötü beslenme, sağlıksız yaşam koşulları gibi nedenlerden kaynaklanan bulaşıcı hastalıklarla savaşa çözüm olarak sunulmaktadır.

Sonuç olarak; iletişim kanallarının sınırlı ve gazetecilik pratiklerinde kullanılan teknolojilerin yetersiz olduğu 1940'lı yıllarda, basın kamuoyunu haberdar etme ve enformasyon sağlama görevini yapmışsa da bu kapsamda halktan uzak ve resmi söyleme dayalı bir gazetecilik anlayışının geçerli olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Althusser, L. (2006). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. (Çev. Alp Tümertekin). İstanbul: İthaki Yayınları
- Ayar, M. & Kılıç, Y. (2017). Osmanlı'da vebanın sona erişine dair bir değerlendirme. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 17(2). 163-181.
- Bakar, B. (2014). İkinci Dünya Savaşı'nda İstanbul'da lekeli humma (Tifüs) ile mücadele. *Türk Dünyası Araştırmaları*. Sayı: 210. 137-178.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2002*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Eagleton, T. (2005). *İdeoloji*. (Çev. Muttalip Özcan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Fırat, A.H. (2010). Cumhuriyet dönemi Türk basınında kurumsallaşma süreci, *Cumhuriyet Döneminde İletişim Kurumlar, Politikalar* içinde, (Der. Nazife Güngör), Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güngör, N. (2010). Giriş. N. Güngör (Ed.), *Cumhuriyet döneminde iletişim kurumlar politikalar*. (ss.9-14). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürsel, A. (1998). *Cumhuriyet dönemi sağlık politikaları (1920-1960)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara.
- Hall, S., Critcher, C., Jefferson, T., Clarke, J., & Roberts, B. (1978). *Policing the crisis: Mugging, the state and law and order*. London: Mac Millan Press
- Karpat, K. (2011). *Türk Siyasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaynar, H. (2012). *Projesiz modernleşme, Cumhuriyet İstanbul'undan Gündelik Fragmanlar*, İstanbul: İ İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Koloğlu, O. (2006). *Osmanlı'dan 21. yüzyıla basın tarihi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- LePan, N. (2020). Visualizing the history of pandemics, <https://www.visualcapitalist.com/history-of-pandemics-deadliest/>. Erişim Tarihi: 06.07.2020.
- Menekşe, M. (2020). İzmir'de kolera salgını (1893). *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 39 (67). 385-433.
- Metinsoy, M. (2007). *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye: Gündelik Yaşamda Devlet ve Toplum*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mora, N. (2008). Medya, toplum ve haber kaynağı olarak sembolik seçkinler. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 5(1), 1-25.
- Oran, B. (2003). 1939-1945 savaş kaosu Türkiye: görece özerklik 2. B. Oran (Ed). *Türk dış politikası: kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar*. (Ed. Baskın Oran). Ankara: İletişim Yayınları.
- Öğüt Yıldırım, P. (2017). Türkiye'de sağlık haberciliğinin tarihsel gelişimi. *Atatürk İletişim Dergisi*. (14) 5-26.
- Özer, S. (2015). İkinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da tifüs. *Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV/30. 171-201.
- Özkaya, H. (2016). Cumhuriyet döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele. *Türk Aile Hekimliği Dergisi*. 20(2). 77-84.
- Öztekin, H. (2013). *Tan (1938-1945): Serteller yönetiminde muhalif bir gazetenin tarihi*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Öztürk, A. (1994). Tek Parti döneminde basın özgürlüğü. *Marmara İletişim Dergisi*. (5), 137-144.
- Parenti, M. (2002). İmparatorluğa hayır: ABD'nin küresel hegemonyasının içyüzü. (Çev. Serpil Demirci & İbrahim Yıldız). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Rigel, N. (2000). *İleti tasarımı haber*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sezgin, D. (2015). Cumhuriyet döneminde sağlık iletişimi uygulamalarında ilkler: Türkiye'de sıtma ile mücadele. *Akademik Bakış Dergisi* Sayı: 50 Temmuz– Ağustos. 33-47.

- Tuğluoğlu, F. (2008). Türkiye’de sıtma mücadelesi (1924-1950). *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32 (4). 351-359.
- Topuz, H. (2003). II. Mahmut’tan holdinglere Türk basın tarihi. *İstanbul: Remzi kitabevi*.
- Utkugün, C. (2018). İkinci Dünya Savaşı yıllarında tifüsle mücadelede yaşanan önemli sorunlar ve alınan tedbirler. *Turkish Studies Dergisi*, Volume 13/24, Fall. 251-286
- Yağcıoğlu, N. (2019). Tanzimat sonrası Osmanlı’da salgın hastalıklara karşı alınan önlemler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzincan.
- Yavuz, U.G. (2016). II. Dünya Savaşı’nın Cumhuriyet ve *Tan* gazetelerinde temsili. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. 3(11), 1-31.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, F. (2014). 19. Yüzyılda Anadolu’da salgın hastalıklar (veba, kolera, çiçek, sıtma) ve salgın hastalıklarla mücadele yöntemleri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Denizli.
- Yılmaz, Ö. (2017). 1847-1848 Kolera salgını ve Osmanlı coğrafyasındaki etkileri. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*. 6(1). 23-55.
- Zürcher, E. J., (2010). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. Y. Saner (Çev). İstanbul: İletişim Yayınları.

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 24.11.1941, Fon Kodu: 30.18.1.2. Yer No: 96.95.17.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 13.01.1942, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 97.108.8.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 18.06.1943, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 15.84.32.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 18.06.1943, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 15.84.32.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 177.223.17.

Gazeteler

- Abidin Daver, Hem Nalına Hem Mihına, ‘Tılsımlı bir madde DDT’, *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1945.
- Akşam*, ‘İşsizler’, 22 Haziran 1943.
- Akşam*, ‘Kirliler tramvaya alınmayacak’ 7 Şubat 1940.
- Akşam*, ‘Tifüs Mücadelesi’, 11 Haziran 1943.
- Cumhuriyet*, ‘Bir profesörümüzün kıymetli başarısı’, 3 Şubat 1945.
- Cumhuriyet*, ‘Mekteb talebelerinin saçları kestirilecek’, 13 Şubat 1940.
- Cumhuriyet*, ‘Tifüse karşı tedbirler’, 3 Şubat 1940.
- Hariçten Tifüs Aşısı Temini İçin Çalışılıyor. *Tan*, 2 Haziran 1943.
- Sabiha Z. Sertel, “Bizimde Bir Beveridge Planına İhtiyacımız var”, *Tan*, 28 Haziran 1943.
- Tan*, ‘Alman Tifüs Uzmanının Beyanata’, 13 Haziran 1943.
- Tan*, ‘Bitlilerle mücadele devam ediyor’, 20 Şubat 1940.

Tan, ‘Bu kirli adamları da derhal temizlemeliyiz’, 10 Haziran 1943.

Tan, ‘Dar Gelirliyle Fakir Halka Ucuz Sabun Tevzi Düşünüyor’, 5 Haziran 1943.

Tan, ‘Kadın hamamlarını belediye ebeleri teftiş edecekler’, 10 Şubat 1940.

Tan, ‘Tifüs Mücadelesi İçin Ortaya Konulan Mühim Esaslar’, 19 Haziran 1943.

Tan, Bitlilerle Mücadele, 20 Şubat 1940.

Tan, Lokman Hekimin Öğütleri, ‘Tifüs hastalığının alametleri’, 8 Şubat 1940.

Tan, Lokman Hekimin Öğütleri, ‘Tifüs nasıl bulaşır?’, 6 Şubat 1940.

Tan, Tifüse Karşı Yoksullara Parasız Sabun Vermeliyiz, 7 Haziran 1943.

Ulus, ‘Tifüs Savaşı’, 28 Haziran 1943.

Ulus, ‘Tifüsün önümüzdeki kış salgın bir hale gelmesini önlemek üzere Sıhhat Vekaletinde dün toplanan komisyon çalışmalarına başladı’, 15 Haziran 1945.

Vala Nureddin, ‘Temizlik Ölçülerimiz’, *Akşam*, 6 Şubat 1940.

Zekeriya Sertel, ‘Tifüs Mücadelesinde Ortaya Çıkan Güçlükler’, *Tan*, 21 Haziran 1943.

Zekeriya Sertel, ‘Tifüsle Mücadele Böyle mi Olur?’, *Tan*, 16 Haziran 1943.
